

ІНТОЛЕРАНТНЕ СТАВЛЕННЯ ДО АУДИТОРІЇ ЗМІ (на матеріалі мовної фактури кримських видань)

У статті проаналізовано явище інтолерантного ставлення медіа до споживачів інформаційної продукції, з'ясовано сутність базових термінів, схарактеризовано випадки «мови ворожнечі», запропоновано шляхи лінгвальної нейтралізації словесного екстремізму.

Ключові слова: толерантність, інтолерантність, аудиторія ЗМІ, мова ворожнечі, вербальний екстремізм.

Сучасний масово-комунікаційний простір передбачає паритетну взаємодію двох суб'єктів – комуніканта й комуніката, або журналіста та аудиторії. Серед медійних трендів на особливу увагу заслуговує зміна моделі поведінки аудиторії, що тяжіє до формату глобальної співпраці. За таких умов для ЗМІ важливо обрати ефективну стратегію, що запобігала б міграції споживачів, уможливила б розширення їхнього сегменту, оптимізувала якість контенту.

Важливою передумовою правильного вибору такої стратегії є позитивна комунікативна тональність продуктованих текстів, якої досягають через добір толерантних суджень, уникаючи словесного екстремізму. Натомість інтолерантні висловлювання, на нашу думку, не лише свідчать про порушення фахових, зокрема етичних, стандартів, а й звужують аудиторію, претендуючи на мононаціональну, релігійну та іншу елітарність.

Проблеми толерантного / інтолерантного наповнення текстів особливо гостро постають на етнополітичному тлі Автономної Республіки Крим, де, згідно з даними Головного управління статистики АРК, проживають представники 125 етносів. Законодавство України (див., наприклад, Конституцію України; Закон «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», Закон «Про національні меншини», «Концепцію державної етнонаціональної політики України», Етичний кодекс українського журналіста та ін.) чітко регламентує демократичні цінності, консолідацію української нації, збереження та примноження етнічної, культурної, мовної й релігійної самобутності етнічних спільнот. Попри це ЗМІ, які мають відіграти особливу роль, навпаки, нерідко вдаються до негативної етнічної конотації, орієнтують аудиторію на сприйняття представників певної нації через стереотици, моделюючи екстремістську поведінку споживача, продукують текст, основним маркером якого є мовна агресія.

Бінарна опозиція «толерантність – інтолерантність» функціонує в різних наукових парадигмах, набуваючи специфічного, дисциплінарно вмотивованого, наповнення: у педагогічній, філософській, соціологічній, психологічній, політологічній та інших сферах. У руслі порушеної проблеми особливий інтерес становить трактування цього складного феномену в лінгвістиці та журналістиці, що мають спільний об'єкт дослідження – текст. Так, сутність феномену мовної толерантності й суміжних понять обґрунтовано в студіях С. Авраменко, Ф. Бацевича, Н. Гуйванок та ін. Проблеми мовної толерантності, зокрема й у контексті дотримання лінгвальних норм, вивчали українські науковці С. Єрмоленко, Л. Масенко, О. Пономарів, О. Сербенська. Екстремістський медійний дискурс поставав предметом вивчення в студіях вітчизняних і російських дослідників: Ю. Джибладзе, Й. Дзялошинського, О. Євтушенко, В. Салімовського, А. Севор'яна, Л. Єрмакової, Л. Єніної, О. Сухомлин, А. Шаргородської та ін. Заслужують на увагу практичні студії для журналістів, як-от підготовлений Інститутом масової інформації за підтримки Фонду розвитку ЗМІ Посольства США в Україні посібник «Як уникати мови ворожнечі» [9], а також видання Харківської правозахисної групи, присвячене проблемам расизму і ксенофобії [6].

Попри низку розвідок, присвячених порушеній проблемі, питання інтолерантного ставлення до аудиторії ЗМІ набуває особливої актуальності у зв'язку з внутрішніми трансформаціями в медіа, зміною взаємин між ЗМІ та аудиторією, упродовженням глобальної ідеї мультикультуралізму, потребою вивчення шляхів лінгвальної нейтралізації мовної агресії. Актуальність теми дослідження засвідчують також результати моніторингу нетолерантних висловлювань у медіа, що проводять різні організації за сприяння міжнародних фондів. Так, заслуговує на увагу аналітичний звіт, підготовлений Євпаторійським центром регіонального розвитку на підставі кількомісячного аналізу матеріалів 29 кримських видань, де підсумовано, що найпоширенішим засобом реалізації «мови ворожнечі» є анекдот, який висміює представників тієї чи тієї національності [5].

Мета статті – шляхом моніторингу виявити інтолерантні тексти, схарактеризувати випадки «мови ворожнечі», запропонувати шляхи лінгвальної нейтралізації словесного екстремізму. Об'єктом дослідження обрані інтолерантні тексти, предмет вивчення становлять схарактеризовані за низкою критеріїв конструкції, що демонструють наявність мовної ворожнечі.

Для емпіричного дослідження дібрано фактичний матеріал шляхом аналізу суспільно-політичної газети «Крымское время» («КВ»), Української просвітницької громадсько-політичної та літературної газети «Кримська світлиця» («КС»), щотижневої кримської газети «Крымский телеграф» («КТ») щодо їхньої відповідності журналістським стандартам в аспекті толерантного ставлення до інформаційного споживача шляхом уникнення «мови ворожнечі».

Осмыслиючи феномен мовної толерантності / інтолерантності, учені оперують низкою термінів: словесна агресія, інвективна лексика, гіпероцінні вислови, конфліктне мовлення, комунікативні табу, вербальний екстремізм, мова ворожнечі та ін. У руслі аналізованої проблеми варто окреслити сутність основних термінів, необхідних для з'ясування природи досліджуваного явища. Як зазначено вище, зміс-

тове наповнення ключових понять «толерантність» та «інтолерантність» описано в різних галузях. Нам імпонує широке тлумачення, запропоноване Й. Дзялошинським. Учений вважає толерантність (від лат. *tolerans (tolerantis)* – терплячий) характеристикою будь-яких соціальних структур – окремої людини, соціальної групи, суспільного інституту або суспільства в цілому, що фіксує специфічну орієнтацію на розв’язання конфліктних ситуацій, які виникають у ході взаємодії з іншими соціальними структурами. Крім того, толерантність – це й специфічна технологія взаємодії людей, яка забезпечує досягнення мети через урівноваження інтересів, переконання сторін у необхідності пошуку компромісу [4, с. 102].

На противагу терпимості існує явище інтолерантного ставлення. За висловом Ф. Бацевича, «інтолерантність міжкультурна (лат. *in-* – префікс заперечення + *tolerantia* – терпимість) – відсутність терпимості, нерозуміння або несприйняття відмінностей у комунікативній поведінці іншого учасника (учасників) міжкультурної комунікації, викликаних їхньою приналежністю до іншої культури» [1, с. 70].

Свідченням інтолерантного ставлення є мова ворожнечі (з англ. «*hate speech*»). Дослідники Ю. Джибладзе та А. Севортъян стверджують, що мова ворожнечі – це «негативна, оцінна лексика стосовно етнічності, віросповідання, статі, світогляду та інших особистісних чи групових особливостей» [3, с. 5]. На думку Й. Дзялошинського, мова ворожнечі – метафоричний еквівалент поняття «мовна агресія», під яким розуміють специфічну форму поведінки, що вмотивована агресивним станом мовця [4]. Дещо вужче це поняття тлумачить Ф. Бацевич: «Мовна агресія (лат. *aggressio* – напад) – насильницьке нав’язування етносу нерідної мови як засобу комунікації, освіти, науки, культури тощо» [1, с. 14].

Пропоноване дослідження виконано в межах моніторингу друкованих періодичних видань Автономної Республіки Крим на виявлення фактів мови ворожнечі, що донині реалізують у межах програми «У-Медіа» Інтерньюз Нетворк. Залежно від мети та завдань, за основу моніторингу обирають різні критерії. Згідно з умовами дослідження, до категорії «мова ворожнечі» були зараховані лінгвальні конструкції, схарактеризовані нижче та продемонстровані прикладами.

1. Створення негативного образу етнічної або релігійної групи, зокрема через висміювання мови: «...украинский язык постоянно трансформировался, придумывались новые слова – такие как, например, «спалахуйка» (заксигалка) или «залупівка» (бабочка)» («КТ». – 22.06.12. – С. 12); «Кроме того, медицинский язык сам по себе специфический, что уж говорить о медицинском украинском!» («КТ». – 22.06.12. – С. 12). Ксенофобські вислови стосовно іноземців поширилися під час проведення в Україні СВРО-2012: «Ну так вот, где-нибудь под Мелитополем кого-нибудь из этих самых фанов, бритоголового, в татуировках, извиняюсь за выражение, тоинит» («КВ». – 15.03.12. – С. 2).

2. Виправдання історичних випадків насильства й дискримінації, їх спотворення або спростування загальновизнаних фактів. Нерідко такі мовні конструкції цитують із виступів політичних діячів. Наприклад, дослівне відтворення думки П. Симоненка про кримських татар: «Именно они вспарывали животы беременным женщинам» («КВ». – 24.05.12. – С. 4).

3. Згадування етнічної або релігійної групи, її представників у принизливому чи в образливому контексті. Наприклад: «*Бандеровці обожають жанр доноса*» («КВ». – 11.02.12. – С. 1); «*В Україні живуть не тільки бандерівці, а й так зване «рускоязычне населення»*» («КС». – 16.03.12. – С. 3).

4. Цитування ксенофобських висловів без коментування журналістами або експертами, що особливо поширене в газеті «Кримська світлиця». Видання опубліковує уривки художніх творів, що свідчать про складні взаємини між українцями та росіянами, не пропонуючи історичних пояснень. Яскравим прикладом застосування такого прийому слугує діалог між героями нової книги Настки Ковалівни: «*Гаварі па-человеческі! Ти чєво? Бандеровка што лі?*» («КС». – 08.06.12. – С. 4). У цьому ж руслі цитують посадовців, політиків та інших відомих осіб: «*(Дратує) те, що багато міністрів починають звертатися до нас українською мовою... Знову пішло листування (українською), знову починаємо відкатуватися назад*», – сказав спікер Кримського парламенту Володимир Константинов журналістам...» («КС». – 10.02.12. – С. 2); «*Поки кіно в Сімферополі ми не дивитимемося російською мовою, нічого доброго не буде*» («КС». – 10.02.12. – С. 2).

5. Звинувачення групи в спробах захоплення влади або в територіальній експансії. Відверте расистське ставлення до українців демонструє стаття «*Язык твой – враг мой!*»: «*...украинизация на полуострове давно вышла за рамки дозволеного даже действующими нормативными актами и нарушает конституционные права граждан. Для усиления бдительности сторонники украинофильства среди власть имущих медленно и поэтапно продвигали законопроекты, запрещающие использование русского языка в стране*» («КТ». – 22.06.12. – С. 12).

6. Міркування про непропорційну перевагу етнічної або релігійної групи в матеріальному достатку, представництві у владних структурах, пресі та ін.: «*Все лучшее – депортированным. Именно так заведено у нас в Крыму. При чем самое лучшее – исключительно крымским татарам*» («КТ». – 15.06.12. – С. 10).

7. Некоректні жарти на національну тему, анекдоти, що формують негативне стереотипне ставлення до представників того чи того етносу. Так, у більшості зафіксованих анекдотів (як-от: «*Сара целый вечер нудно играет на виолончели. Абрам, не выдержав: «Ну ладно, прекрати, куплю я тебе это платье»*» («КВ». – 07.06.12. – С. 23)) висміюють ментальні особливості євреїв, їхні стосунки в родині, традиції, специфіку мислення та мовлення. Зафіксовано також випадки іронічної алюзії на національну належність особи: «*В Тернопольской области мужчина попал в больницу после нападения петуха «А не говорил ли мужик по-русски?»*» («КВ». – 26.05.12. – С. 2).

За результатами моніторингу, в аналізованих виданнях не зафіксовано відвертих закликів до насильства й дискримінації, закликів не допустити утвердження в регіоні мігрантів, які належать до певної етнічної або релігійної групи, що теж демонструють наявність мови ворожнечі. Фактичний матеріал дає змогу підсумувати, що найчастіше журналісти аналізованих видань демонструють інтолерантне ставлення до таких об'єктів, як представники національності або нація в цілому.

Для уникнення інтолерантного ставлення варто розробляти стратегії, що нейтралізують мовну агресію. Доцільно, на наш погляд, послуговуватися такою стилістичною фігурою, як евфемізм. Термін означає «навмисну заміну знака певного по-

няття описовим найменуванням або іншим знаком для усунення небажаних, надто різких, недостатньо ввічливих слів шляхом їхнього пом'якшення або шифрування через заборону на вживання деяких слів, зумовлену соціально-політичними, історико-культурними, релігійними, етичними й естетичними чинниками» [7, с. 135]. Згідно з етично-лінгвальними стандартами, пропонуємо замінювати низку некоректних висловів на нейтральні: замість *нелегали* – *мігранти без документів*, замість *цигани* – *роми*, замість *інваліди* – *люди з особливими потребами* тощо. Не варто переносити негативні характеристики окремої особи, яка належить до певної національної меншини, на всіх представників. Крім того, доцільно запровадити єдиний стиль представлення інформації щодо етнічного походження правопорушників – «громадянин України» та «не громадянин України»; звертатися по консультацію до фахівців – громадських експертів, істориків, філософів.

Окреслюючи перспективи подальших досліджень, зауважимо, що інтолерантне лінгвальне ставлення до споживача інформаційної продукції може виявлятися не лише за національною ознакою, а й за релігійними, соціальними, гендерними параметрами, а також на підставі сексуальної орієнтації. Науково рентабельним є вивчення негативного графічного матеріалу (специфічних шрифтів, колажів, карикатур та інших зображень), що теж можуть містити потенційну загрозу толерантності. У глобалізаційних умовах становлення цивілізованого суспільства ЗМІ мають утверджувати не ксенофобські настрої, а мультикультурність, що передбачає промоцію національної та культурної різноманітності, зокрема й шляхом продукування толерантних текстів.

Література

1. *Бацевич Ф. С.* Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич. – К. : Довіра, 2007. – 205 с.
2. *Гуйванюк Н.* Мовна толерантність як соціолінгвістична категорія / Н. Гуйванюк // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2006. – Вип. 38. – Ч. II. – С. 37–46.
3. *Джибладзе Ю.* Язык вражды в обществе, политике и СМИ : материалы конференции / Ю. Джибладзе, А. Севортьян. – М., 2005. – 68 с.
4. *Дзялошинский И.* Кому выгодно тиражирование нетерпимости / И. Дзялошинский // Язык мой... Проблема этнической и религиозной нетерпимости в российских СМИ / сост. А. М. Верховский. – М. : РОО «Центр «Панорама», 2002. – С. 100–114. – (Научное издание).
5. Кримські ЗМІ. Мова ворожнечі. – Євпаторія, 2011. – 29 с. – Режим доступу : <http://gurt.org.ua/news/recent/10939/>.
6. Расизм і ксенофобія в Україні: реальність та вигадки / Харківська правозахисна група ; художн.-оформлювач Б. С. Захаров. – Харків : Права людини, 2009. – 192 с.
7. *Селіванова О.* Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
8. *Сухомлин О. Ю.* Толерантність як орієнтир професійної діяльності журналіста в українській пресі мультикультурного суспільства : автореф. дис. ... канд. наук

із соц. комунікацій : 27.00.04 / О. Ю. Сухомлин ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка, Ін-т журналістики. – К., 2009. – 17 с.

9. Як уникати мови ворожнечі / Ін-т масової інформації ; голов. ред. В. Сюмар. – К. : [Ін-т масової інформації], 2008. – 78 с.

Bondarenko T., Dibrova S. The intolerant attitude to the audience of the media (on the linguistic texture of Crimean editions)

The article analyzed the phenomenon of the intolerant attitude to the media consumers of information products, determined the essence of basic terms, characterized cases of «hate speech» and proposed the ways of lingual neutralization of the verbal extremism.

Key words: tolerance, intolerance, the audience of media, hate speech, verbal extremism.

Бондаренко Т. Г., Диброва С. М. Интолерантное отношение к аудитории СМИ (на материале языковой фактуры крымских изданий)

В статье проанализировано интолерантное отношение медиа к потребителям информационной продукции, определена сущность базовых терминов, охарактеризованы примеры «языка вражды», предложены пути лингвальной нейтрализации словесного экстремизма.

Ключевые слова: толерантность, интолерантность, аудитория СМИ, язык вражды, вербальный экстремизм.